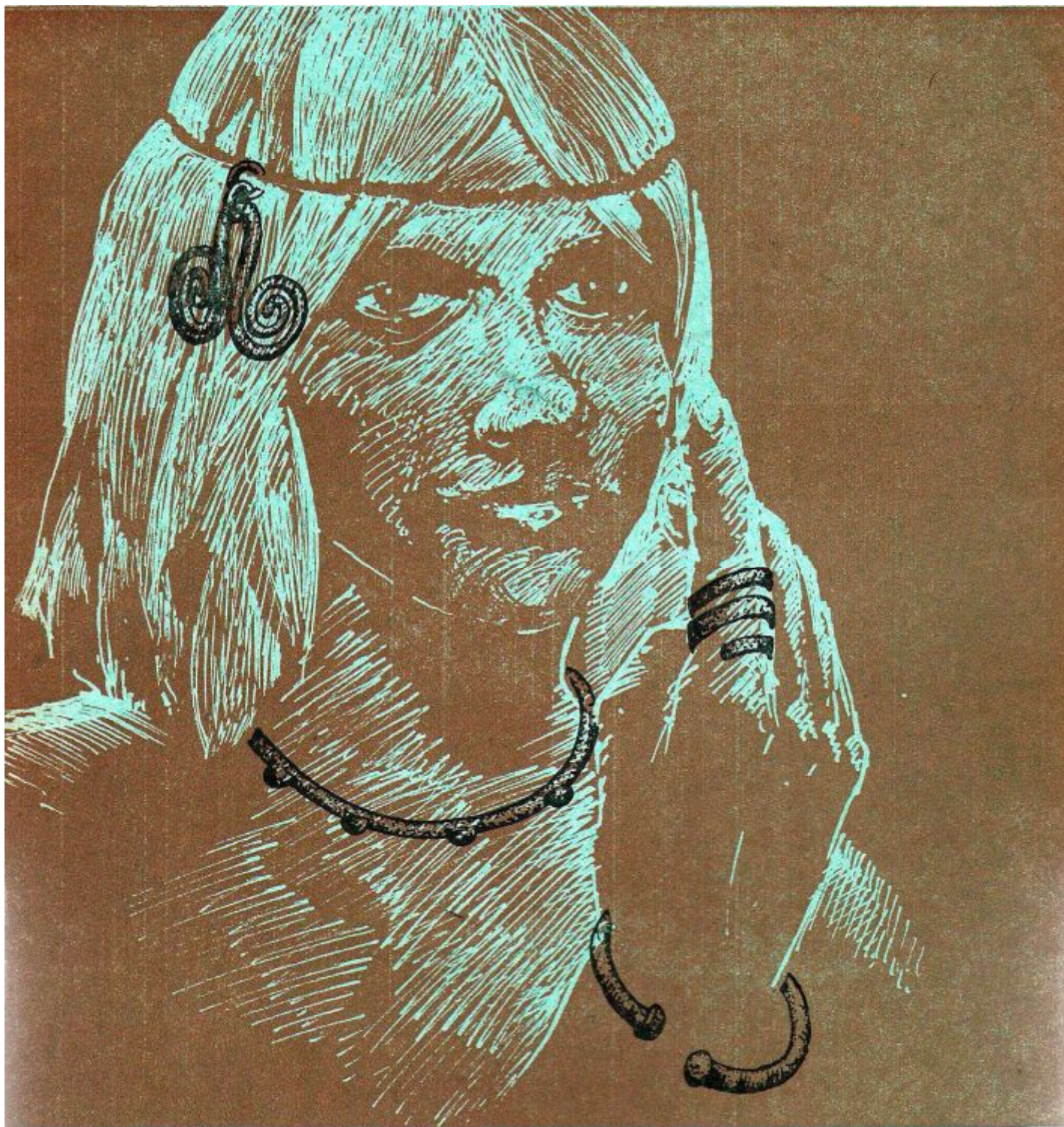

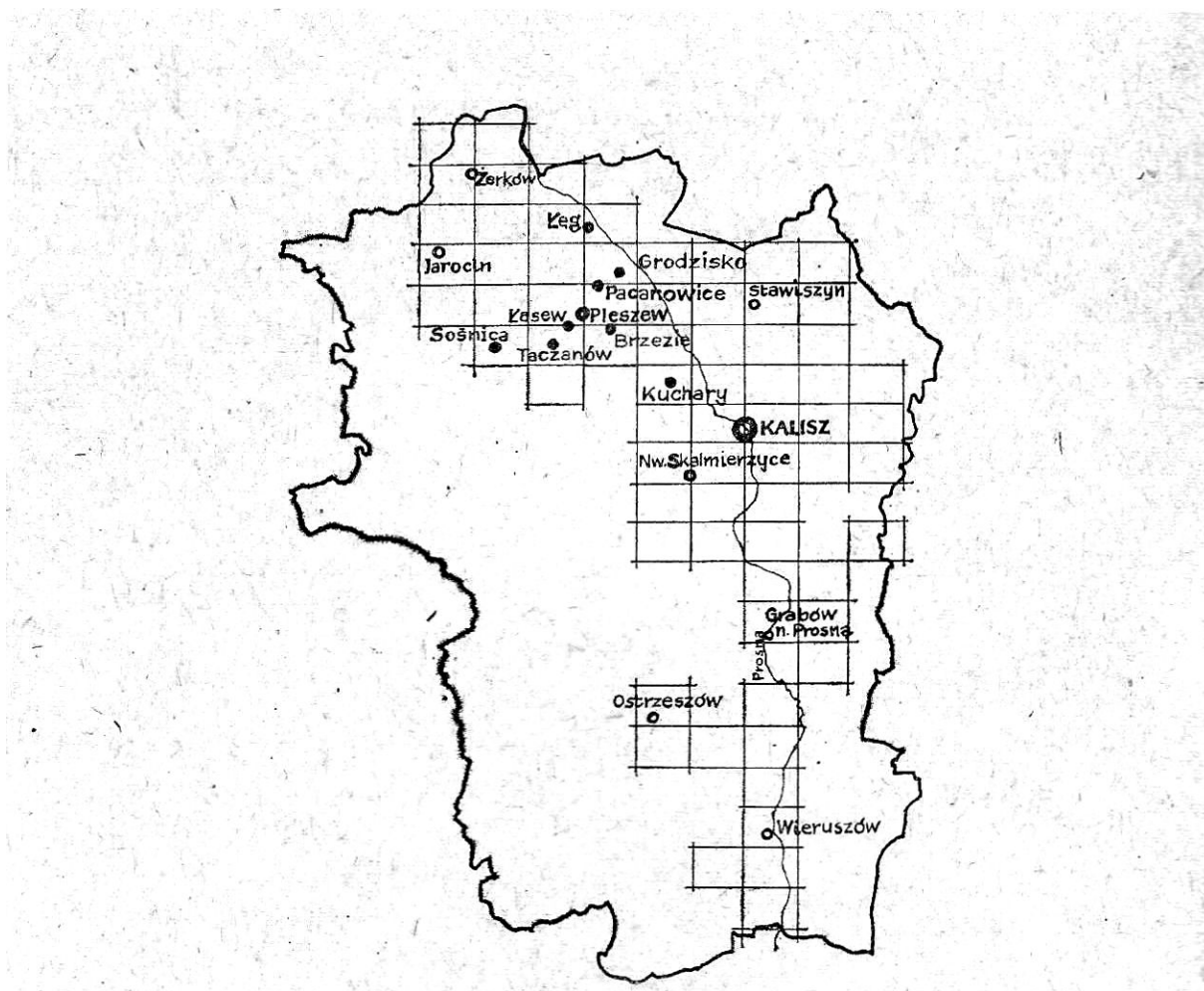
PLESZEWSKIE TOWARZYSTWO KULTURALNE
MUZEUM REGIONALNE W PLESZEWIE

EDWARD PUDEŁKO, JERZY ALEKSANDER SPLITT

PRASŁOWIAME I SŁOWIANIE W PLESZEWSKIEM

PLESZEW 1987

Stan zaawansowania prac przy Archeologicznym Zdjęciu Polski (AZP) w woj. kaliskim do 1986 r.

Na okładce: Ozdoby brązowe kultury lużyckiej:

- 1) Zawieszka „okularowata” z cmentarzyska w Pacanowicach.
- 2) Naszyjnik „ze skrzydełkami” z Pacanowic
- 3) Pierścień z taśmy spiralnej, Pleszew, ul. Piaski
- 4) Zdobiona bransoleta z Bogusławia przekazana przez Jana Glanerta

Zespół redakcyjny:
 ANDRZEJ SZYMAŃSKI,
 JERZY SZPUNT, BONIFACY WRÓBLEWSKI.
 Opracowanie graficzne, rysunki:
 JERZY SZPUNT

Pleszewskie jak wynika z dotychczasowych badań jest jednym z obszarów należących do centrum terytorium określanego jako prakolebka Słowian.

Intensywnie prowadzone w ostatnich latach prace archeologiczne i zainteresowanie się wynikami społeczeństwa pleszewskiego pozwoliły na podjęcie próby spojrzenia na dokonania w zakresie badań naukowych i ochrony zabytków pochodzących z okresów zasiedlania tych terenów przez naszych przodków.

Prezentowana wystawa i wydany z jej okazji informator-przewodnik mają na celu ukazanie dotychczasowego dorobku w zakresie gromadzenia materiałów źródłowych do poznania osadnictwa prasłowiańskiego i słowiańskiego, nad którym to problemem badania jeszcze trwają i należą do jednych z węzłowych zagadnień polskiej archeologii.

I. ZARYS DZIEJÓW BADAŃ I OPRACOWAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Badania nad osadnictwem pradziejowym i wczesnohistorycznym rozpoczęły się na terenie tej części Wielkopolski w zasadzie na początku XX wieku. Zajmował się nimi przede wszystkim nestor polskiej archeologii prof. J. Kostrzewski z Poznania. Prowadził on wykopaliska o charakterze weryfikacyjnym (Czechel, Gorzyce, Karsy, Kucharki) i publikował ich wyniki. W okresie międzywojennym oprócz J. Kostrzewskiego badaniami wykopaliskowymi na terenie pleszewskiego zajmowała się A. Karpińska (Sośnica, Wszółów), a weryfikację grodzisk przeprowadził W. Kowalenko (Czarnuszka, Grodzisko, Karmin, Karminiek, Tursko). Tuż po II wojnie światowej prace powierzchniowe realizowali: W. S. Gajewski (1946 — Pleszew), L. J. Łuka (1949 — Pleszew, Sulęcín), A. Gardawski (1950 — Kuchary) i w tym samym czasie ekspedycja Muzeum Archeologicznego w Poznaniu działająca w Oszczywilku (przebadano rejon Turska).

Wyniki prac archeologicznych podsumował w wydanej w 1955 r. pracy „Wielkopolska w pradziejach” J. Kostrzewski. T. Malinowski opracował zaś „Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce” (1955 r.) opisując gród grodzicki, a następnie dał zbiorcze zestawienie wszystkich znanych z literatury cmentarzysk kultury łużyckiej (1961 i 1962 r.) i pomorskiej (wejherowsko-krotoszyńskiej — 1969, 1979 i 1981 r.). W r. 1957 S. Jasnosz przeprowadził badania osady słowiańskiej w Szkudli koło Gołuchowa.

Bardziej intensywne prace wykopaliskowe na terenie pleszewskiego prowadzone były w latach siedemdziesiątych. Z początku przez ośrodek poznański, a następnie — po reformie administracyjnej — przez Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu.

Badania wykopaliskowe na znanym wcześniej cmentarzysku kultury pomorskiej w Kucharach podjął A. Prinke (1671), a prace weryfikacyjne osady obronnej w Grodzisku przeprowadził W. Śmigielski (1973), który wspólnie z D. Durczewskim publikuje materiały do osadnictwa kultury łużyckiej. Badania ratownicze osady z okresu kultury przeworskiej w Łasewie przeprowadziły: M. Zeylandowa i W. Tetzlaff (1971-72). W 1975 r. Z. Pieczyński przeprowadził zwiad archeologiczny w miejscowości Turowy u ujścia Neru, gdzie zlokalizował cmentarzysko kultury łużyckiej.

W latach 1976-1978 wykopaliskami ratowniczymi na wielokulturowym stanowisku w Pleszewie przy ul. Zielonej kierował E. Pudelko. Ekipa kaliskiego muzeum (E. Pudelko, L. Ziąbka) przeprowadziła też prace na zagrożonym cmentarzysku kultury łużyckiej przy ul. Piaski, wykonała badania sondażowe na domniemanym grodzisku oraz próbowała odkryć ślady umocnień obronnych Pleszewa przy ul. Garncarskiej (1978-1983). W okresie 1983-1985 K. i J. A. Splittowie przeprowadzili ratownicze badania wykopaliskowe na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Pacanowicach, a w r. 1985 E. Pudelko rozpoczął rozkopanie interesującej nekropoli kultury łużyckiej i przeworskiej w Brzeziu.

Prócz wykopalisk archeologicznych w pleszewskim przeprowadzone były także badania powierzchniowe. W 1976 r. w trakcie weryfikacji grodzisk wielkopolskich badania na „grodzisku” w Pleszewie przeprowadziły Z. Kurantowski, A. Łosińska.

Od roku 1980 rozpoczęto systematyczne prace powierzchniowe w ramach ogólnopolskiej akcji „Archeologicznego Zdjęcia Polski”. W pracach tych brali udział wszyscy archeolodzy środowiska kaliskiego (E. Pudelko, K. i J. A. Splittowie, G. Teske, J. Wojciechowski i L. Ziąbka), którzy łącznie przebadali 8 obszarów badawczych. Plonem przeprowadzonej prospekcji terenowej była weryfikacja dotychczas znanych stanowisk oraz odkrycie i zinwentaryzowanie kilkuset nowych punktów osadniczych oraz precyzyjna ich lokalizacja. Podjęte badania w Pacanowicach i Brzeziu

są planową kontynuacją przeprowadzonych badań. Prace archeologiczne w pleszewskim finansowane były przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kaliszu.

W ostatnim okresie ukazała się praca prof. T. Malinowskiego stanowiąca najpełniejszy opis osadnictwa pradziejowego tej części kraju pt. „Wielkopolska z otchłani wieków”, która jest uaktualnieniem wydanych wcześniej przez tego autora opracowań poszczególnych okresów dziejowych.

II. OSADNICTWO KULTURY ŁUŻYCKIEJ

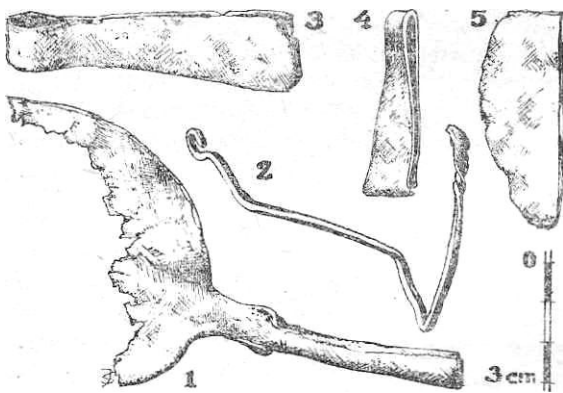
Kultura łużycka należy do najbardziej fascynujących i zaledwie dostatecznie poznanych problemów pradziejowych terenu Polski. Większość uczonych zajmujących się nią wiąże ją z Prasłowianami. Kolebką uformowania się tego zespołu kulturowego jest obszar Śląska i

Wielkopolski. Powstała tutaj z początkiem III okresu epoki brązu (około 1200 lat p.n.e.). Zajęła następnie prawie całą dzisiejszą Polskę, północne tereny Czechosłowacji oraz wschodnią część NRD. Nazwę swą zawdzięcza Łużycom, gdzie najwcześniej zwrócono uwagę na typowe dla tej ludności zjawiska kulturowe.

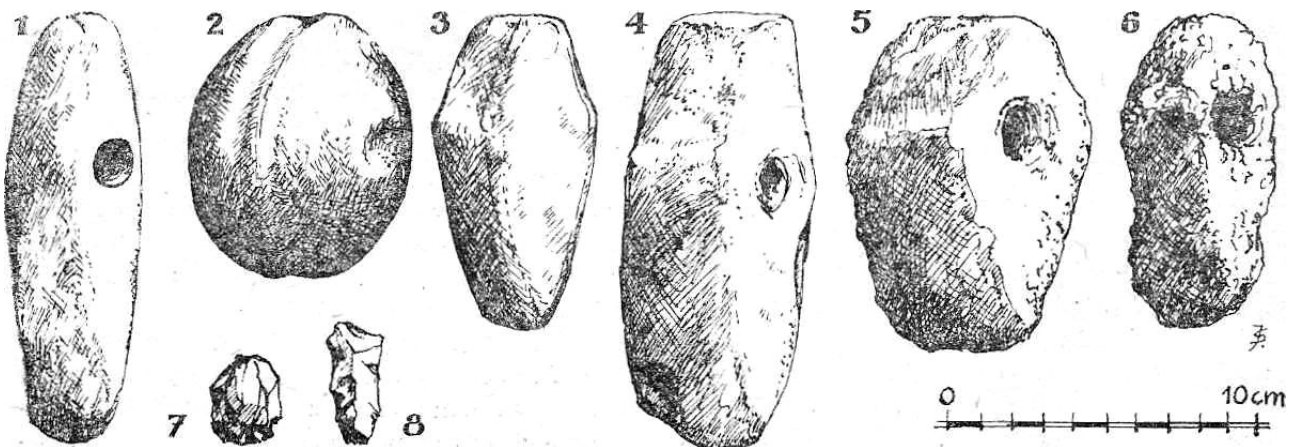
Pozostałością ludności tego zespołu, zróżnicowanego nieco na tak ogromnym obszarze występowania, pod względem kultury materialnej są ślady osad, cmentarzyska, skarby i grodziska odkrywane bądź przypadkowo bądź podczas prac powierzchniowych i wykopalisk archeologicznych.

Z najstarszą fazą rozwoju kultury łużyckiej wiąże się na terenie pleszewskiego dwa stanowiska: skarb ozdób z Brzezia oraz grób szkieletowy na cmentarzysku w Karsach koło Gołuchowa.

W Brzeziu w 1876 roku odkryto „na wzgórzu pod wielkim kamieniem narzutowym” zespół przedmiotów złotych składający się z dziesięciu tarczek spiralnych z podwójnego drutu o powrotnym zwoju i cztery bransolety. Całość na skutek niezrozumienia znaczenia naukowego znaleziska uległa rozproszeniu. W Karsach natomiast „natknął się prof. Kostrzewski na polu Gospodarza Grzegorza Dobrzyńskiego przy badaniu cmentarzyska łużyckiego z młodej epoki brązowej pod grobem ciałopalnym z IV okresu epoki brązowej na szkielet ułożony na wznak z głową opartą na kamieniach, przy którym znaleziono szpilę uszatą z kolankowato zgiętym trzonem, trąbkowatą główką i krążkiem przedziurawionym i osadzonym na zgięciu”. Był to pierwszy stwierdzony z całą pewnością w zachodniej Polsce grób szkieletowy kultury łużyckiej z III epoki brązowej.

Zabytki brązowe przedmiotów używanych przez ludność kultury łużyckiej związane z utrzymywaniem higieny — z Pleszewa i Brzezia (rys. 5). 1) Fragment importowanego lusterka. 2) Fragment przybornika toaletowego. 3, 4) Szczypce. 5) Brzytwa.

Zabytki kamienne z epoki brązu: 1) Toporek neolityczno-wczesno brązowy z Pleszewa (ul. Piaski). 2) Bola — Pleszew (ul. Piaski). 3) Toporek z niewywierconym otworem — Brzezie. 4) Toporek z Pacanowie. 5) Toporek z okolic Pleszewa. 6) Toporek z Taczanowa. 7, 8) Drapacze kamienne z Brzezia i Pleszewa (ul. Zielona), Wytwory 2, 3, 4, 5, 7, 8 — ludności kultury łużyckiej.

Kultura łużycka na naszym terenie rozwijała się przez okres około 1 tysiąca lat, czyli do około 300 r. p.n.e. Stosunkowo najłatwiej odkrywane są w terenie cmentarzyska. W pleszewskim odkryto ich kilkanaście.

W większości są to obiekty długotrwałe z obrządkiem pogrzebowym ciałałpalnym. Przyczyna tego nowego sposobu grzebania zmarłych tkwiła w wierzeniach religijnych. Mniemano bowiem, że siedliskiem duszy jest ciało. Duszę więc uwalniano od „doczesności” przy pomocy ognia podobnie jak to dzisiaj się czyni w Indiach. Spalone szczątki bliźnich składano do glinianych naczyń zwanych popielnicami lub z niemieckich urnami.

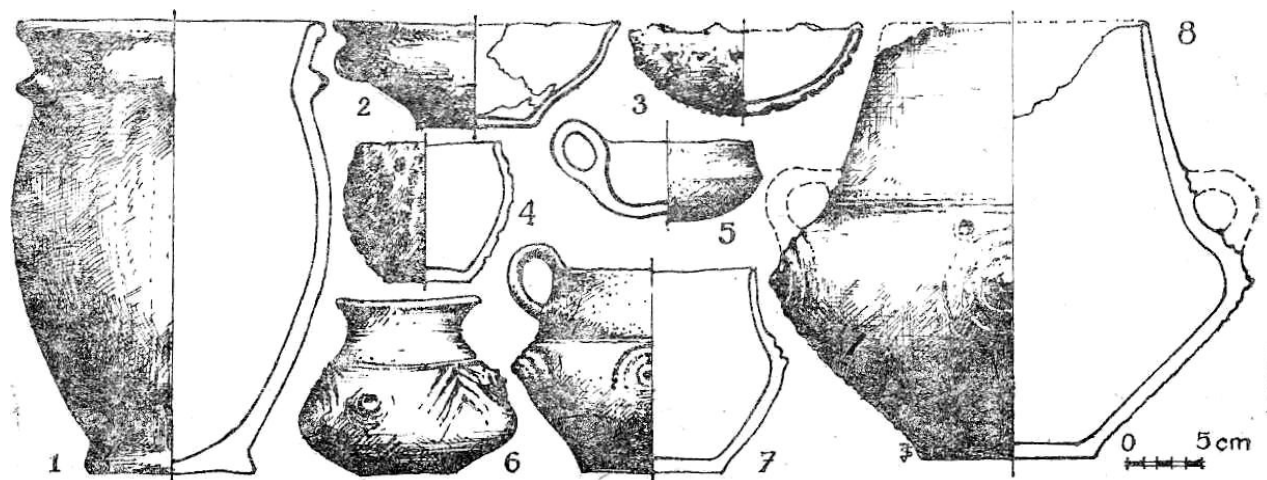
Naczynia lepiono ręcznie, koło garncarskie nie było bowiem jeszcze na naszych ziemiach znane. Popielnice miały zazwyczaj kształt dwustożkowaty lub baniasty. Obok naczyń stanowiących przystawki do grobów składano różne przedmioty, które miały służyć zmarłemu w życiu pozagrobowym. Do najczęściej odkrywanych należą ozdoby brązowe i żelazne: spirale z drutu służące jako ozdoby czółek i pierścionki, bransolety, naszyjniki, szpile i zapinki (pierwowzór agrafki do spinania szal!), przedmioty służące do pielęgnacji ciała: brzytwy i szczypczyki a czasem narzędzia: toporki, siekierki i sierpy. Unikalnym znaleziskiem jest destrukta lustra brązowego z Pleszewa. Groby dziecięce prócz miniaturowych form ceramiki zawierały grzechotki i zabawki gliniane.

Wyposażenie grobowe jak się wydaje wiązało się ze stanem ekonomicznym i pozycją społeczną zmarłego. Wykopaliska wskazują, że u Prasłowian występowało dość daleko posunięte zróżnicowanie majątkowe.

Śmiertelność u plemion prasłowiańskich była znacznie większa niż obecnie. Średnia wieku — jak wykazują badania antropologiczne przeprowadzone przez doc. dr hab. J. Strzałko z UAM Poznań na materiale ze stan. 2 w Pleszewie — wynosiła około 30 lat. Obniżała ją znacznie duża śmiertelność dzieci do lat 6 (39 na 117 przebadanych dotychczas pochówków). Ilość osób zmarłych w wieku powyżej 60 lat wynosiła na tym cmentarzysku tylko 5.

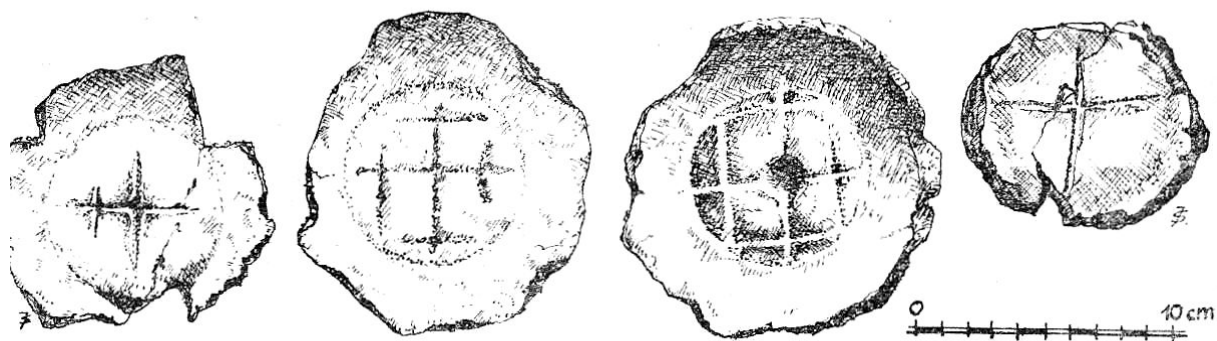
Do najlepiej poznanych cmentarzysk łużyckich w pleszewskim należą: wspomniany już Pleszew st. 2, Pacanowice i Brzezie. Wykopaliska ratownicze podjęte przez Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu wniosły wiele nowego materiału źródłowego do poznania przeszłości tych ziem.

W Pacanowicach badania ratownicze wykazały, że czas użytkowania cmentarzyska to schyłek epoki brązu (900-650 lat p.n.e.). W trakcie prac wykopaliskowych przebadano obszar o powierzchni ok. 12 arów odsłaniając 94 pochówki popielnicowe, bezpopielnicowe i symboliczne. Na uwagę zasługuje także obiekt zawierający w swym składzie 10 naczyń glinianych złożonych w dwóch warstwach

Ceramika stanowiąca wyposażenie grobów ludności kultury łużyckiej z Brzezia (3, 6) i Pleszewa (1, 2, 4, 5, 7, 8);

- 1) Nietypowy garnek z uchwytami pod krawędzią.
- 2) Misa zaopatrzona w ucho.
- 3) Misa zaopatrzona trzema guzkami i dolkami paznokciowymi, odkryta i przekazana do Muzeum Regionalnego w Pleszewie przez Piotra Jędrasiaka z Brzezia.
- 4) Garnek zdobiony odciskami palców.
- 5) Czerpak z taśmowym uchwytem.
- 6) Czarka zdobiona z bogato wyposażonego pochówku.
- 7) Dzbany z ornamentem tzw. „pseudoguzowym” pełniący rolę popielnicy.
- 8) Amfora dwustożkowa bogato zdobiona — popielnica.

Dna naczyń ze znakami kultowymi ludności kultury łużyckiej — Pleszew (ul. Piaski).

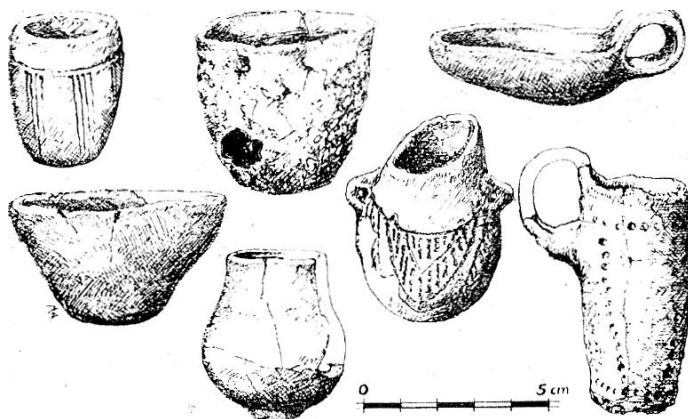
i będący prawdopodobnie „składem” ceramiki grobowej.. Wśród najbardziej interesujących znalezisk pochodzących z grobów odkrytych na tym cmentarzysku wymienić należy: ornitomorficzną grzechotkę glinianą, naszyjnik brązowy ze „skrzydełkami”, zawieszkę okularowatą, masywną bransoletę, pięcioboczny toporek kamienny i liczne ozdoby wykonane z brązu.

W Pleszewie wieloletnie badania wykopaliskowe uchroniły przed dewastacją cmentarzysko, którego okres użytkowania datuje się na czasy 1000-450 lat p.n.e., a więc na schyłek epoki brązu i wczesny okres żelaza. Przebadano teren około 22 arów, wyeksplorowano 169 pochówków. W większości były to groby ciałopalne popielnicowe. Mniej było grobów jamowych, a kilka można zinterpretować jako groby symboliczne. Zdecydowana większość pochówków zabezpieczona była mniej lub bardziej regularnym brukiem kamiennym. Regularny kolisty układ kamieni 8 pochówków sugeruje, że miały one formę kurhanów dziś już zupełnie zniwelowanych. Ogromny kamień polodowcowy odkryty w półno-

cnej części cmentarzyska wyznaczał być może miejsce kultowe.

Ze znalezisk stanowiących wyposażenie grobowe wymienić należy: wspomniany już fragment lustra brązowego z profilowaną rękojeścią, który stanowi import z terenów włoskich, bolę i toporek wykonane z kamienia oraz fragment sierpa odlanego z brązu i liczne ozdoby.

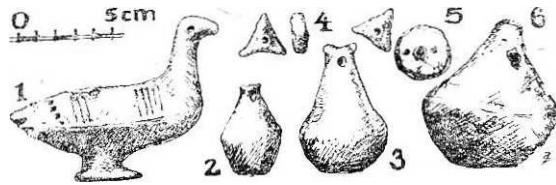
Z nowoodkrytego cmentarzyska w Brzeziu datowanego na schyłek epoki brązu aż do okresu lateńskiego (?) pochodzi 49 pochówków kultury łużyckiej odkrytych na terenie działek budowlanych. Bogato wyposażony grób nr 17/85 zawierał prócz popielnicy i całych lub fragmentarycznie zachowanych 7 naczyń glinianych: fragment brzojki brązowej, pierścień brązowy z drutu, szpilę zdobioną, paciorek kamienny oraz toporek z nieprzewierconym otworem. Na uwagę zasługuje także wyposażenie grobu dziecięcego (nr 2/85), które stanowiło naczynie oraz grzechotka i zabawki gliniane (krążek i dwa trójkąty) i fragment żelaznego pierścienia. Z innych znalezisk

Naczynia gliniane z pochówków dziecięcych z cmentarzyska w Brzeziu.

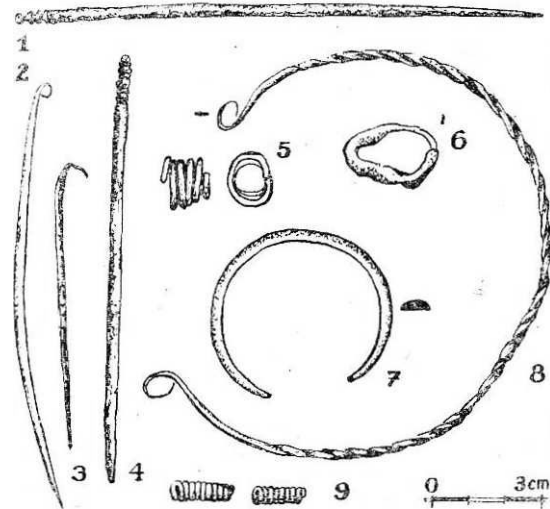
stanowiących dary grobowe wyróżniają się paciorki; w formie skrętów drutu brązowego (tzw. salta leone), szklane (dwubarwne) oraz gliniane.

Cmentarzyska położone zazwyczaj na nieużytkach były z reguły nienaruszone przez późniejszych osadników stąd zwarte zespoły grobowe są pierwszorzędnymi źródłami poznania kultury duchowej Prasłowian.

Zabawki z grobów dziecięcych ludności kultury łużyckiej z Pacanowie (1), Brzezia (2, 4, 5 z jednego grobu) oraz Pleszewa (6). 1) Figurka ornitomorficzna — grzechotka. 2, 3, 6) Grzechotki. 4, 5) Trójkąty i kółko z trzema otworami — gliniane.

Opisane powyżej nekropole związane były zapewne z mikroregionalnym skupiskiem osadniczym zlokalizowanym wokół centralnego punktu tego obszaru jakim było grodzisko w pobliżu miejscowości o tej samej nazwie. Osady obronne na terenie Wielkopolski (Biskupin a na terenie woj. kaliskiego Wieruszów-Podzamcze) powstawały we wczesnej epoce żelaza w miejscach z reguły bezpiecznych, zazwyczaj w pobliżu rzek czy jezior. Tak też zlokalizowany został gród w Grodzisku, położony na piaszczystym ostrowie (łasze) w dolinie Proсны. Organizacja tego centralnego skupiska osadniczego z grodem nastąpiła w okresie pełnej stabilizacji osadnictwa i wykazuje cechy planowanego z góry założenia. Musiała się więc już wówczas wykrystalizować silna władza plemienna zdolna podjąć trud i umiejętność budowy osady obronnej. Badania sondażowe przeprowadzone przez W. Śmigiełskiego w Grodzisku wykazały, że był to obiekt kształtu owalnego o powierzchni 2,5 ha. Pod ruinami grodu wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego kryją się konstrukcje z okresu halsztackiego z materiałem ceramicznym tego okresu. Siady osadnictwa osiedli nieobronnych, które musiały otaczać gród są trudne do uchwycenia w terenie, gdyż zlokalizowane były z reguły tam, gdzie i dzisiaj są najdogodniejsze warunki do bytowania, przez to przez wieki pozostałości ich niszczone. Nikłe ślady pozostały najczęściej w postaci miejsc ze skupiskami ceramiki typowej dla osad, rozrzuconej na powierzchni. Takie miejsca podczas badań powierzchniowych określamy mianem osad lub punktów osadniczych. Takich miejsc z materiałem łużyckim zinwentaryzowano

Ozdoby brązowe stanowiące wyposażenie cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Brzeziu (1,3,4,6,9) i Pleszewie (2, 5, 7, 8):

- 1) Szpila z profilowaną główką.
- 2) Szpila z główką rozklepaną i zwiniętą w uszko — przekazana przez Waldemara Dekiertha do zbiorów Muzeum w Pleszewie odkryta w pobliżu nowego cmentarza.
- 3) Szpila z rozklepaną główką.
- 4) Szpila z główką profilowaną.
- 5) Spirala wielozwojowa najczęściej spotykany element wyposażenia pochówków kobiecych.
- 6) Zdeformowany w ogniu pierścień.
- 7) Bransoletka płasko wypukła zdobiona w jednym końcu ornamentem linii rytych.
- 8) Naszyjnik zdobiony tordowaniem z końcami sklepanymi i zwiniętymi w uszka.
- 9) Paciorki z drutu skręcanego spiralnie.

podczas akcji AZP w pleszewskim ponad sto. Trudności badań i rekonstrukcji takiego osadnictwa wynikają także z faktu, że zabudowa osiedli stałych lub okresowych była prymitywna stanowiły ją bowiem pół-ziemianki, naziemne budowle typu słupowego lub zrębowego oraz szałaszy związane z różnymi formami sezonowej działalności gospodarczej. Szczególnie trudno jest lokalizować ślady osad ze schyłku okresu halsztackiego i z okresu lateńskiego, kiedy to po utrwaleniu się osadnictwa na skutek zmian ekologicznych (ochłodzenie się klimatu, podniesienie się poziomu wód przez co niedostępne stały się bardzo wydajne do uprawy typu ogrodowego tereny terasy zalewowej) nastąpiło przeniesienie się osiedli na tereny terasy ponadzalewowej, krawędzie wysoczyzn a następnie na skutek stopniowego wyczerpywania się zasobów środowiska naturalnego na tereny wnętrza terytorium nieobjętego dotychczas eksploatacją. Zmiany te a także walki międzyplemienne i najazdy obcych ludów (Scytów)

spowodowały upadek skupisk osadniczych z grodami. Nastąpiło też wynikające z poszukiwań nowych terenów dogodnych do osiedlenia rozśrodkowanie się grup ludzkich i co za tym idzie zanik dotychczasowych tradycji chowania zmarłych na długotrwałych cmentarzyskach. Zanikać zaczęła prężnie rozwijająca się szczególnie u schyłku epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza kultura łużycka, a nieliczne grupy rodowe ludności określanej tym mianem mieszać się zaczęły z plemionami pobraty-

mców z północy penetrującymi coraz to nowe tereny Wielkopolski. Zmianom obrazu kulturowego tego okresu towarzyszyły także wpływy ciągnące z prężnie rozwijającego się kręgu kultury lateńskiej reprezentowanej przez Celtów, którzy byli nosicielami nowych bardziej wydajnych narzędzi i technik uprawy ziemi ograniczających do tej pory możliwości lepszego wykorzystania środowiska przez plemiona Prasłowian.

EDWARD PUDEŁKO

III. OSADNICTWO KULTURY WEJHEROWSKO-KROTOSZYŃSKIEJ I GROBÓW KŁOSZOWYCH

Około lat 550-500 p.n.e. na terenie Pomorza Gdańskiego oraz w północnej części Wielkopolski, wskutek przeobrażeń wewnętrznych i nieznaczących oddziaływań zewnętrznych (kulturowych), zachodzących w obrębie tzw. grupy pomorsko-nadwiślańskiej kultury łużyckiej, wytworzyła się nowa kultura zwana w nomenklaturze archeologicznej pomorską, a ostatnio wejherowsko-krotoszyńską. Ludność tej kultury, w krótkim okresie czasu zajęła, drogą infiltracji ludnościowych i oddziaływań kulturowych (przepływ idei), znaczne połacie naszego kraju zajmowane wcześniej przez pobratymczą, prasłowiańską ludność kultury łużyckiej.

Osobnicy reprezentujący tę nową kulturę — jak wykazały badania antropologiczne materiału osteologicznego przeprowadzone przez A. Malinowskiego, J. Strzałko i M. Henneberga — byli przeważnie niskiego i średniego wzrostu (kobiety — 150-167 cm, mężczyźni — 167-175 cm), a ich przeciętny wiek w chwili śmierci wynosił około 35 lat (mężczyźni żyli średnio ok. 40 lat, a kobiety około 31 lat).

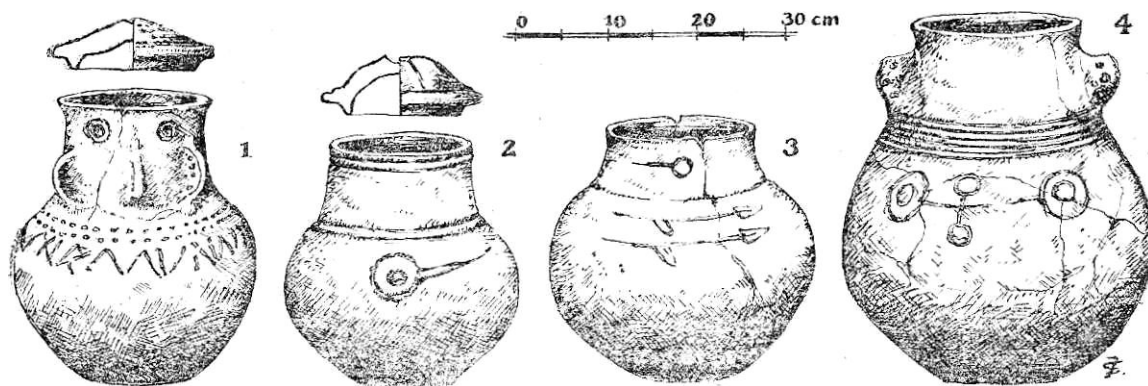
Osadnictwo tej kultury nie tylko w pleszewskim, ale w ogóle w Wielkopolsce i na szeregu innych terenach Polski zostało bardzo słabo rozpoznane. Na interesującym nas obszarze osady tej kultury dotychczas nie były badane wykopaliskowo i znane są one jedynie w formie śladów ujawnionych w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach AZP. Opierając się na analogiach pochodzących z sąsiednich terenów możemy sądzić, że zamieszkiwano najprawdopodobniej niezbyt

rozległe osady otwarte składające się w przeważającej mierze z ziemianek i pół-ziemianek o kolistym kształcie. Nie można jednak wykluczyć, że miejscowe osady tej kultury tworzyły także słupowe i sumikowo-łątkowe budynki naziemne oraz rozmaite pomieszczenia gospodarcze i produkcyjne.

Podstawą gospodarki plemion kultury wejherowsko-krotoszyńskiej była prymitywna uprawa ziemi — w większym stopniu niż miało to miejsce u ludności kultury łużyckiej — hodowla zwierząt oparta o swobodny (półdziki) wypas. Duże znaczenie w gospodarce żywnościowej tych plemion stanowiło także łowiectwo, zbieractwo i rybołówstwo.

Podana powyżej rekonstrukcja życia ówczesnych mieszkańców pleszewskiego opiera się prawie wyłącznie na analogiach z sąsiednich terenów. Znacznie lepiej natomiast rozpoznano, na obszarze pleszewskiego, obrządek pogrzebowy tej kultury, w zakresie którego w dalszym ciągu — jak u plemion „łużyckich” — dominowało ciałopalenie. Groby zakładane przez ludność tej kultury znacznie jednak się różniły od pochówków ludności kultury łużyckiej, a główne różnice zawierały się, przede wszystkim w:

- używaniu specjalnie wytwarzanych naczyń grobowych (popielnic), które często były bogato zdobione (m.in. ryty narracyjne i przedstawienia pojedynczych wytworów) lub zaopatrywane w plastyczne lub ryte wyobrażenie twarzy ludzkiej (tzw. popielnice twarzowe);
- nakrywaniu popielnic pokrywami czapkowatymi lub (rzadziej) misami;
- zakładaniu (w środkowym okresie trwania tej kultury) wielopopielnicowych grobów rodzinnych, które pod koniec trwania tej kultury wyparte zostały przez groby

Popielnice ludności kultury pomorskiej (faza starsza) z Sośnicy: 1) twarzowa, 2) z rytym przedstawiającym szpilę, 3) z rytym przedstawiającym szpilę i dwa oszczepy, 4) z rytym przedstawiającym napierśnik i zapinkę płytkową. -

jednostkowe — popielnicowe i bezpopielnicowe (tzw. jamowe) — obwarowane kamieniami i bez obwarowania;

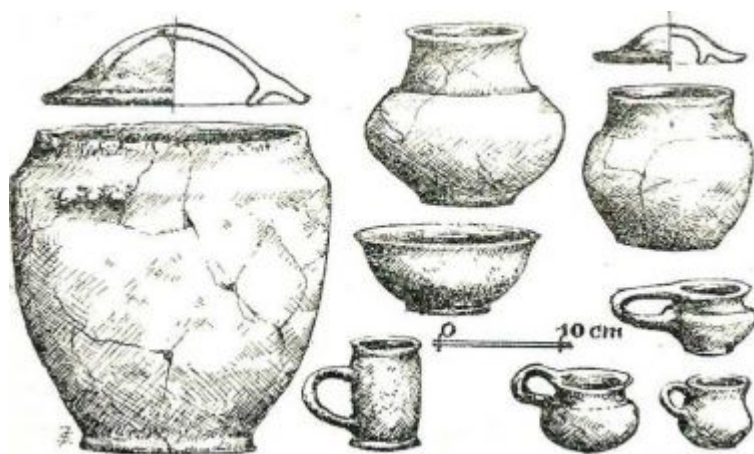
- stosowaniu specyficznych form obiektów grobowych — grobów skrzynkowych posiadających przeważnie kształt prostokątnej lub kwadratowej „skrzyni” zbudowanej z dużych płyt kamiennych, której dno często wyłożone było płytami, brukiem z otoczków polnych lub warstwą ubitej gliny.

Najbardziej interesujące cmentarzyska tej kultury w regionie pleszewskim odkryte zostały w Sośnicy, Pleszewie (stan. nr 3 na dziedzińcu Z.S.Z. przy ul. Zielonej 3) oraz w Kucharach.

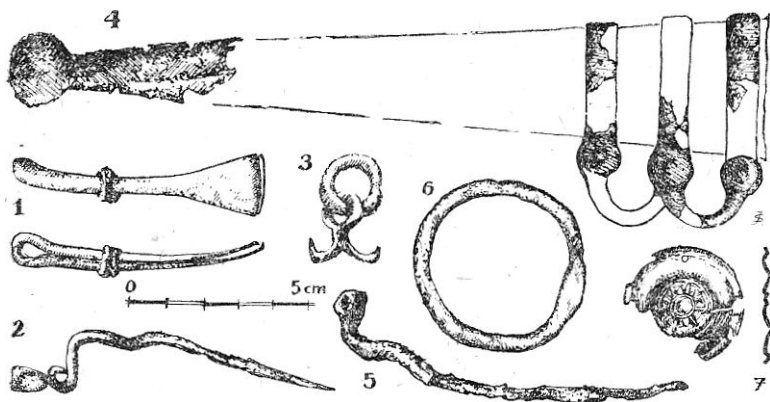
Obiekty grobowe odsłonięte na cmentarzysku w Sośnicy — datowanym na lata 450-400 p.n.e. — stanowiły przede wszystkim rodzinne pochówki skrzynkowe zawierające od 2 do 11 popielnic nakrytych w większości pokrywami czapkowatymi.

Wśród popielnic pochodzących z tego cmentarzyska na szczególną uwagę zasługują popielnice twarzowe oraz popielnice z umieszczonymi na ich ściankach rytami przedstawiającymi elementy uzbrojenia (oszczepy) i ozdoby (napierśnik i zapinkę płytkową oraz szpilę)..

Z kolei na cmentarzysku w Pleszewie (z lat około 350-150 p.n.e.) odkryto 3 groby, wśród których jeden stanowił 17-to popielnicowy, obwarowany kamieniami grób rodzinny oraz natrafiono na ślady ognisk, ułożonych w dwu równoległych do siebie rzędach, będących zapewne pozostałościami uroczystości (styp?) związanych z kultem zmarłych. Wśród wyposażenia grobów z Pleszewa na szczególną uwagę zasługują fragmenty żelaznych okuć pochwy kordu (krótkiego miecza), brązowa zawieszka z nanizanym paciorkiem z niebieskiego szkliwa oraz paciorki gliniane.

Naczynia gliniane ludności kultury pomorskiej (faza młodsza) z Pleszewa (ul. Zielona).

Zabytki metalowe ludności kultury pomorskiej z Kuchar (1, 2, 3,) Pleszewa (4, 5, 6) i Brzezia (7): 1) Szczypce brązowe z żelaznym kółkiem — przesuwką, 2) Szpila żelazna z główką rozklepaną i zwinętą w uszko, 3) Brązowa haftka, 4) Okucie pochwy krótkiego mieczyka (kordu), 5) Szpila żelazna: z tzw. łabędzią szyjką, 6) Sklepane kółko żelazne ze śladami patyny ogniowej, 7) Importowana, brązowa tarczka — okładzina główki: żelaznej szpili.

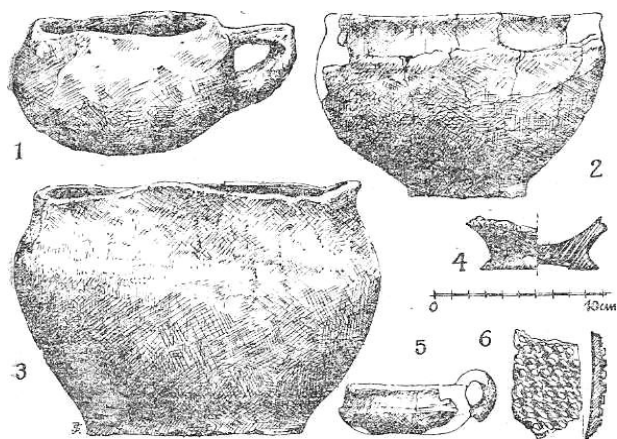
Natomiast na podobnie datowanym jak stanowisko w Pleszewie, cmentarzysku w Kucharach odsłonięto groby popielnicowe i bezpopielnicowe, bez obstawy kamiennej i obwarowane kamieniami. W trakcie prac wykopaliskowych stwierdzono także 4 groby (o podobnej konstrukcji jak groby zawierające szczątki ludzkie — jamowe i z obstawą kamienną), w których pogrzebane były spalone kości zwierzęce — koni i częściowo kozy, względnie owcy. Interpretacja tych pochówków może być dwojakiego rodzaju. Po pierwsze obiekty te można uznać za pochówki symboliczne, powstałe w sytuacji, gdy zamiast niedostępnego z pewnych przyczyn ciała zmarłego człowieka pogrzebano szczątki zwierzęce i wyposażono je w dary grobowe (naczynia-przystawki oraz wytwory żelazne i brązowe). Po drugie groby te mogą być uznane za obiekty będące przejawem kultu zwierząt — koni (względnie też kóz lub owiec) — czczonych przez ludność kultury wejherowsko-krotoszyńskiej użytkującej cmentarzysko w Kucharach. W grobach odsłoniętych na tym cmentarzysku odkryto także szereg wytworów brązowych i wykonanych z cennego wówczas surowca — żelaza. Znalezione tu m.in. 2 szpile żelazne z łabędzią szyjką posiadające główki rozklepane i zwinęte w uszka, szczypce brązowe z żelazną przesuwką, haftki żelazne, brązowy guzik z uszkiem, żelazne kółka, brązowy kolczyk ze spiralką oraz duży, półkolisty paciorek kościany i płaską, kolistą zawieszkę rogową.

W okr. przypadającym na lata 400-125 p.n.e., w obrębie dotychczas jednolitej (nie uwzględniając różnic terytorialnych) kulturze wejherowsko-krotoszyńskiej dokonały się pewne wewnętrzne przeobrażenia jakościowe, które doprowadziły do powstania tzw. wschodniego odłamu tej kultury zwanego grupą grobów podkloszowych kultury wejherowsko-krotoszyńskiej lub określanego mianem samodzielnej kultury grobów kloszowych.

Wspomniane powyżej zmiany kulturowe dokonywały się także w okolicach Pleszewa, o czym świadczą dwa wymienione już cmentarzyska (Pleszew i Kuchary), na których obok — typowych dla kultury wejherowsko-krotoszyńskiej — grobów skrzynkowych lub obwarowanych kamieniami wystąpiły także — charakterystyczne dla tej nowej grupy czy kultury — groby podkloszowe — tzn. pochówki, w których popielnice i naczynia-przystawki przykrywane były dużymi, naczyniami odwróconymi do góry dnem (tzw. kloszami).

IV. OSADNICTWO U SCHYLKU STAROŻYTNOŚCI (KULTURA PRZEWORSKA)

Na przełomie IV i III wieku p.n.e., na południowych ziemiach Polski zaczęły zachodzić kolejne, tym razem bardzo poważne zmiany kulturowe i społeczne, związane z dotarciem do Polski: ludności celtyckiej i powstaniem w niektórych rejonach naszych ziem (Śląsk Środkowy, południowa część Górnego Śląska, okolice Krakowa i Kujawy) ośrodków kultury celtyckiej. Wyraźnie czytelne w materiałach archeologicznych przeobrażenia kulturowe spowodowane oddziaływaniami! płynącymi z tych ośrodków nie miały jednak charakteru generalnych zmian etnicznych (opaniecie niektórych terenów przez obce kulturowo plemiona Celtów) lecz dokonały się w obrębie żyjących w Polsce, od wielu pokoleń, autochtonicznych grup ludności prasłowiańskiej (plemiona kultury łużyckiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i grobów kloszowych). W wyniku tych przeobrażeń doszło do wykształcenia się, w ostatnich wiekach p.n.e., elementów nowego ugrupowania kulturowego (wczesnosłowiańskiego) zwanego kulturą przeworską, które trwało przez cały

Ceramika ludności kultury przeworskiej z Pleszewa (1 a 4) oraz Brzezia (2, 3, 5 i 6). 6) Fragment naczynia importowanego (prowincjonalnorzymskiego).

okres tzw. wpływów rzymskich (kultury prowincjonalnorzymskiej), tzn. do ok. 375 roku n.e.

Podstawą egzystencji ludności kultury przeworskiej była uprawa roślin, oparta w znacznym stopniu o wypaliskowe przygotowywanie pola i jego orne spulchnianie, oraz hodowla zwierząt prowadzona w celowo zakładanych zagrodach, a tylko sporadycznie posiadająca charakter swobodnego wypasu zwierząt.

Wśród zajęć gospodarczych nie związanych bezpośrednio z zaspokajaniem potrzeb żywnościowych plemion kultury przeworskiej najważniejszą rolę — podobnie jak we wcześniejszych okresach — odgrywał wyrób naczyń glinianych. Ich produkcja posiadała w zasadzie prymitywny charakter, analogiczny do sposobów wyrabiania naczyń w poprzednich stuleciach, przy czym oprócz naczyń ręcznie lepionych pojawiały się także (rzadko) naczynia wykonywane przy użyciu koła garncarskiego — wprowadzonego przez Celtów.

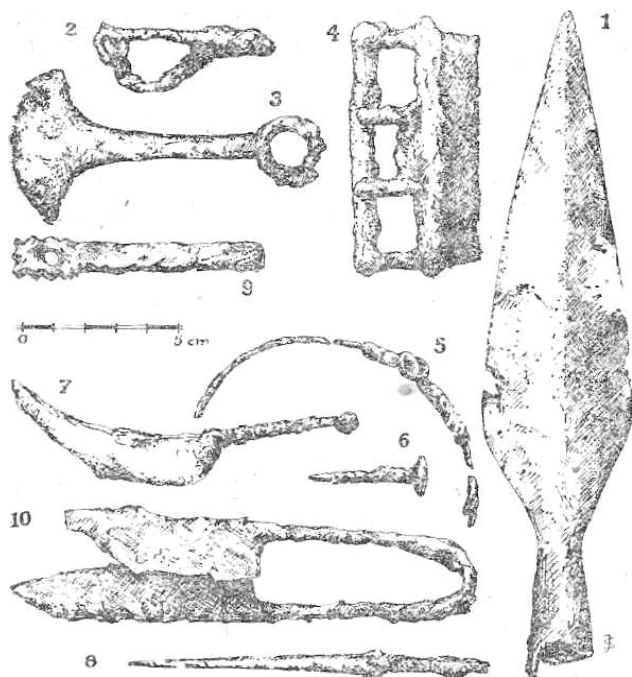
Znacznemu rozwojowi natomiast uległy inne zajęcia, wśród których wymienić należy przede wszystkim produkcję żelaza (hutnictwo), kowalstwo, rogowiarstwo i tkactwo.

Ludność kultury przeworskiej prowadziła osiadły tryb życia, zamieszkując przez dłuższy czas te same, otwarte (tzn. pozbawione specjalnych umocnień obronnych) osiedla (często przebudowywane w trakcie ich istnienia), zajmując się w nich różnymi codziennymi pracami i jednocześnie często wykonując inne zajęcia gospodarcze w ich pobliżu.

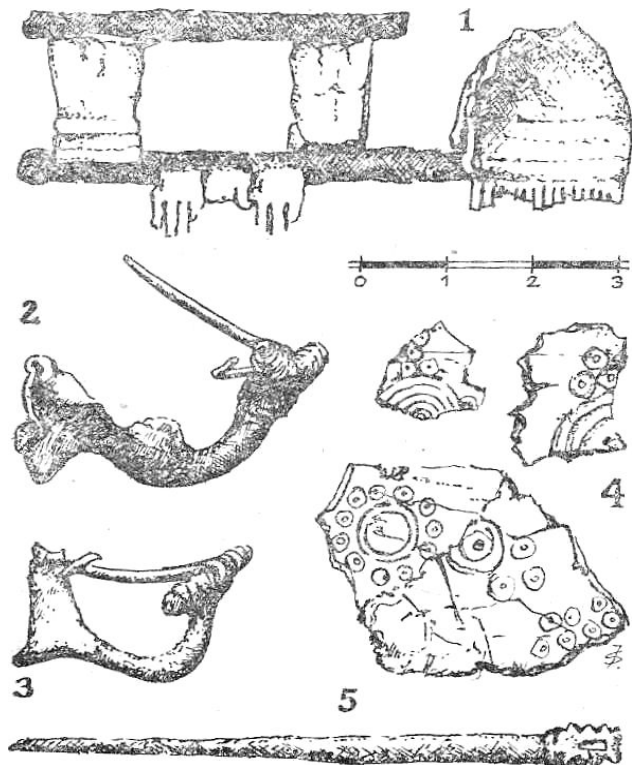
W pleszewskim osadę mieszkalno-produkcyjną odkryto w Łasewie. W wyniku badań archeologicznych przeprowadzonych na tym stanowisku udało się zbadać i zabezpieczyć tylko fragment znajdującego się tam kompleksu osadniczo-produkcyjnego niszczonego przez wybieranie piasku ze zwirowni.

W trakcie prac wykopaliskowych odsłonięto fragment osady, a w odległości około 60-70 m na południowy-zachód od zabudowań mieszkalnych, podwójny rząd regularnie rozmieszczonych palenisk (11 sztuk) stanowiących pozostałość mielerzy. — jam do wypalania węgla drzewnego. Między osadą a częścią produkcyjną odkryto liczne ślady po słupach, z których układu można sądzić, że są one prawdopodobnie pozostałościami szop służących do składowania i przechowywania drewna przeznaczonego do produkcji węgla drzewnego. Natomiast w części mieszkalnej łasewskiej osady odsłonięto pozostałości 3 chat słupowych, jednoizbowych, założonych na planie prostokąta i nieco zagłębionych w ziemi. Jedna z tych chat posiadała powierzchnię użytkową wynoszącą 22,5 m², długość ścian równą 5,0X4,5 m i zaopatrzona była w dach dwuspadowy, wsparty na pionowych słupach wbitych w środku pomieszczenia (odkryto ślad jednego z takich słupów). Ściany tych budynków wykonane były z łupanych bel drewnianych uszczelnionych polepą, której duże ilości znaleziono w wypełniskach chat. Wewnątrz domów znaleziono także duże ilości ceramiki i kości zwierzęcych, a w jednej z nich również fragmenty noży żelaznych oraz 2 przeszłiki gliniane i fragment ciężarka tkackiego, co zezwala przypuszczać, że w chacie tej znajdował się warsztat tkacki. W odkrytych domostwach nie stwierdzono występowania palenisk kamiennych, które znajdowały się, w luźnym układzie, między budynkami. Fakt ten — w połączeniu z charakterem produkcyjnym tej osady — zezwala przypuszczać, że chaty odkryte w Łasewie użytkowane były wyłącznie w okresie ciepłych pór roku, kiedy tamtejsi mieszkańcy zajmowali się sezonową produkcją węgla drzewnego.

W regionie pleszewskim znacznie lepiej niż osadnictwo kultury przeworskiej rozpoznano obrządek pogrzebowy tej kultury. W generalnym ujęciu w jego zakresie kontynuowano zwyczaj ciałopalenia przy czym ludność tej kultury rzadko zakładała groby popielnicowe, które wyraźnie zdominowane zostały przez pochówki bezpopielnicowe, tzn. obiekty utworzone z niewielkiej jamy ziemnej, do której zsypane były. przepalone kości ludzkie przemieszane z resztkami stosu i przepalonymi darami grobowymi, bardzo często poddawanych razem z ciałem zmarłego procesowi kremacji.

Zabytki żelazne z cmentarzyska kultury przeworskiej w Brzeziu: 1) grot oszczepu, 2) zapinka, 3, 4) okucie końca pasa i kłamra, 5) fragment naszyjnika, 6) gwóźdź, 7) nóż sierpikowaty, 8) szydło, 9) krzesiwo, 10) nożyce z wykopu na posesji T. Osńskiego.

„Przedmioty zbytku” z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Brzeziu: 1) fragmenty grzebienia kościanego wzmocnionego nitami żelaznymi, 2, 3) zapinki brązowe, 4) fragmenty okładzin kościanych zdobionych rytym — ornamentem kolek, 5) szpila brązowa.

Na interesującym nas terenie najszczegółowiej rozpoznane zostały cmentarzyska odkryte w Pleszewie, na skrajach piaśnicy przy ul. Lenartowickiej i na dziedzińcu ZSZ przy ul. Zielonej 3, gdzie na zachód od wspomnianego wyżej cmentarzyska ludności kultury wejherowsko-krotoszyńskiej odsłonięto 9 grobów jamowych i kilka bliżej nieokreślonych jam kultury przeworskiej datowanych na II wiek n.e. skąd pochodzi m.in. szereg rytualnie zniszczonych (rozbitych) naczyń glinianych oraz kości zwierzęce i poroże kozła sarny oraz w Brzeziu, gdzie w trakcie pierwszego sezonu badań przeprowadzonego w 1935 roku oprócz cmentarzyska ludności kultury łużyckiej odkryto także 7 grobów „przeworskich” zawierających w swym wyposażeniu szczególnie zasługujące na uwagę sprzączki do pasa, fragmenty rogowych okładzin grzebieni, zapinki do spinania szat, przęśliki gliniane, noże i szczypce, fragmenty okuć żelaznych i naszyjnika z żelaznego drutu oraz dużą część ozdobnego guza wykonanego z cienkiej ornamentowanej blachy.

Omawiając znaleziska z okresu tzw. wpływów kultury prowincjonalnorzymskiej należy także dodać, że okolice Pleszewa znajdowały się w zasięgu głównego u schyłku starożytności szlaku handlowego zwanego powszechnie „szlakiem bursztynowym”. Prowadził on z obszaru imperium rzymskiego przez teren wschodniej Wielkopolski nad Bałtyk. Fakt przebiegania przez pleszewskie odnóg tego szlaku potwierdzają nie tylko wspomniane cmentarzyska, osada w Łasewie i informacje źródłowe uzyskane w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach AZP, ale także przypadkowe znaleziska monet rzymskich z Broniszewic i Turska, gdzie oprócz monet znaleziono również ozdoby wytworzone w warsztatach prowincjonalnorzymskich rzemieślników.

V. WCZESNOŚREDNIOWIECZNE I ŚREDNIOWIECZNE OSADNICTWO SŁOWIAŃSKIE

Na przełomie III i IV wieku n.e. rozpoczęła się potężna ekspansja ludności słowiańskiej na południe Europy, ekspansja której główne nasilenie przypadło jednak na następne stulecia — na V i VI wiek n.e., i która zbiegła się z migracją innych ludów (np. Hunów, Gotów, Awarów). W okresie tym Słowianie podbili znaczną część Europy utrzymując niektóre zdobyte wówczas terytoria aż po dzień

dzisiejszy. Wtedy też dokonał się ostateczny ich podział na Słowian zachodnich, wschodnich i południowych oraz nastąpił rozkład — istniejących w poprzednich okresach — wspólnot rodowych, który nie tylko doprowadził do powstania społeczeństw wczesnoklasowych i znacznego rozwoju sił wytwórczych (zwłaszcza rolnictwa i rzemiosła), ale również stworzył korzystne warunki do formowania się pierwszych — mniej lub bardziej trwałych — państw słowiańskich.

Zanim do tego jednak doszło wspomniane przesunięcia ludności słowiańskiej doprowadziły do znacznego osłabienia i rozrzedzenia osadnictwa ludności kultury przeworskiej, a brak impulsów cywilizacyjnych docierających w poprzednich okresach przyczynił się do regresu czy też zastoju niektórych dziedzin ówczesnej gospodarki.

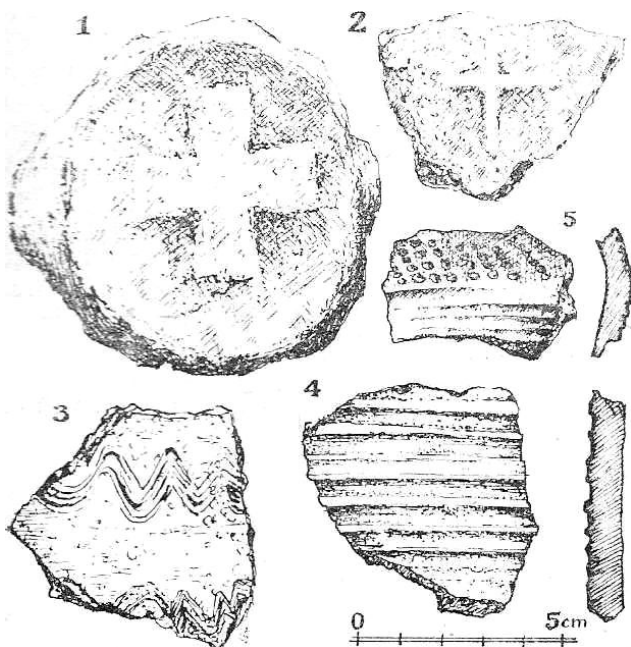
Na interesującym nas obszarze pleszewskiego kwestie dotyczące migracji ludności słowiańskiej, regresu gospodarki oraz jej ponownego rozkwitu nie zostały dotychczas rozpoznane z uwagi na brak znalezisk odnoszących się do najwcześniejszych faz wczesnego średniowiecza. Dopiero schyłkowe fazy tego okresu, tj. XII i XIII wiek, dostarczyły nam szeregu informacji mówiących o rozwoju osadnictwa w okolicach Pleszewa.

Przed przystąpieniem do omówienia osadnictwa XII-to i XIII-towiecznego regionu pleszewskiego warto w tym miejscu kilka słów poświęcić najstarszym przekazom pisanym, a zwłaszcza jednemu z nich a mianowicie anonimowemu dziełu powstałemu ok. połowy IX w. w Bawarii zwanemu

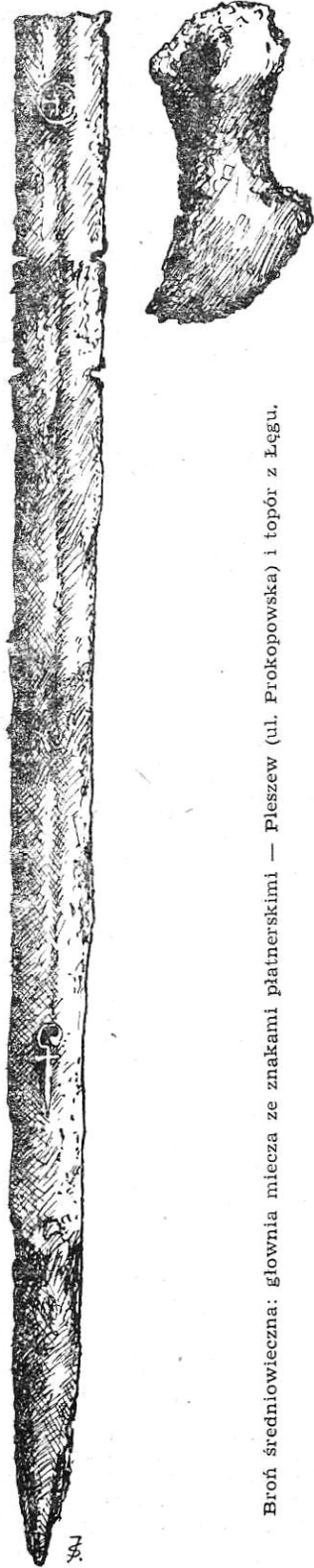
Geografem Bawarskim. W źródle tym wymieniony jest spis plemion słowiańskich, wśród których występuje m.in. plemię Lędziców posiadające 98 grodów („Lendizi habent civitates XCVIII”). Wzmianka ta, a zwłaszcza lokalizacja tego plemienia od wielu lat była tematem szeregu dyskusji naukowych. Ponieważ ostatnio przyjmuje się, że obszarem macierzystym Lędziców był rejon Gniezna a w skład terytorium tego plemienia wchodziły ziemie ciągnące się prawdopodobnie aż po okolice Kalisza możemy zatem wnosić, że region pleszewski objęty był osadnictwem Lędziców, oraz przypuszczać, że jednym z 98 grodów tego plemienia był gród w Pleszewie, którego niestety weryfikacyjne badania archeologiczne — przeprowadzone przez Z. Kurantowską i A. Łosińską — nie potwierdziły. Być może znajdował się on na terenie późniejszego miasta lokacyjnego, którego (zmieniająca się) zabudowa zatarała wszelkie po nim ślady.

Wracając do XII i XIII wieku należy stwierdzić, że na interesującym nas obszarze występowało zarówno osadnictwo otwarte jak i obronne.

Grodziska odkryte zostały w Karminie (nie-wielkie grodzisko wklęsłe z obwładającą je fosą i kotlinką o średnicy około 15-20 m), Karminku (grodzisko stożkowate z XIV w. z fosą i zniszczonym obecnie wałem), Taczanowie (grodzisko wklęsłe) oraz Grodzisku, gdzie znajduje się wymienione już dwuczłonowe grodzisko wklęsłe ludności kultury łużyckiej, które ponownie

Fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych z Pleszewa (1, 2, 5 — ul. Zielona), (3, 4 — ul. Garncarska): 1, 2) dna naczyń ze znakami garncarskimi, 3-5) fragmenty ornamentowanych brzuśców.

Broń średniowieczna: głównia miecza ze znakami płaćnerskimi — Pleszew (ul. Prokopowska) i topór z Legu.

użytkowane było w okresie od IX do XIV w. Na grodzisku tym obok przeważającej ceramiki „łużyckiej” stwierdzono także występowanie wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego materiału ceramicznego (min. zdobionego liniami falistymi i poziomymi oraz ze znakami garncarskimi, na dnach), a w odległości około 350 m na północ od grodu odkryto pozostałości osady otwartej — istnienia (tj. w XIV w.) grodzisko to — jak sugerują przekazy pisane — wzmocnione zostało — zapewne związanej funkcjonalnie z grodem — datowanej na XII-XIII wiek. Pod koniec swego istnienia (tj. w XIV w.) grodzisko to — jak sugerują przekazy pisane — wzmocnione została przez Władysława Łokietka i było wykorzystywane podczas walk z Krzyżakami.

Natomiast ślady osadnictwa otwartego, w regionie pleszewskim, zarejestrowane zostały m.in. w Rokutowie, Bogusławiu, Macewie, gdzie odkryto pozostałości 2 osad, Marszewie, gdzie odkryto także (w 1885 roku) skarb monet polskich, Kucharkach, gdzie nad rzeką Ciemną J. Kostrzewski odkrył osadę z licznie występującymi fragmentami naczyń glinianych zdobionych liniami falistymi i poziomymi bruzdami, na południowy-wschód od Pleszewa przy drodze do Lenartowic oraz w Pleszewie na wielokulturowym — dwukrotnie już wymienianym — stanowisku przy ul. Zielonej 3. W trakcie przeprowadzonych tam prac badawczych odsłonięto pozostałości fragmentarycznie zachowanej osady wczesnośredniowiecznej, zniszczonej w latach 60-tych naszego wieku przez niwelację terenu i budowę pobliskiego osiedla mieszkaniowego. Odkryto tu 3 jamy zawierające liczny materiał ceramiczny (m.in. dna naczyń ze znakami garncarskimi w kształcie czteroramiennych krzyży) datowany na XII-XIII w. Należy zatem przypuszczać, że ta wczesnośredniowieczna osada pleszewska nieco wyprzedzała lub była współczesna z okresem lokacji miasta, które począwszy od roku 1283 występuje w średniowiecznych źródłach pisanych jako: „civitas PLESSOW”.

JERZY ALEKSANDER SPLITT

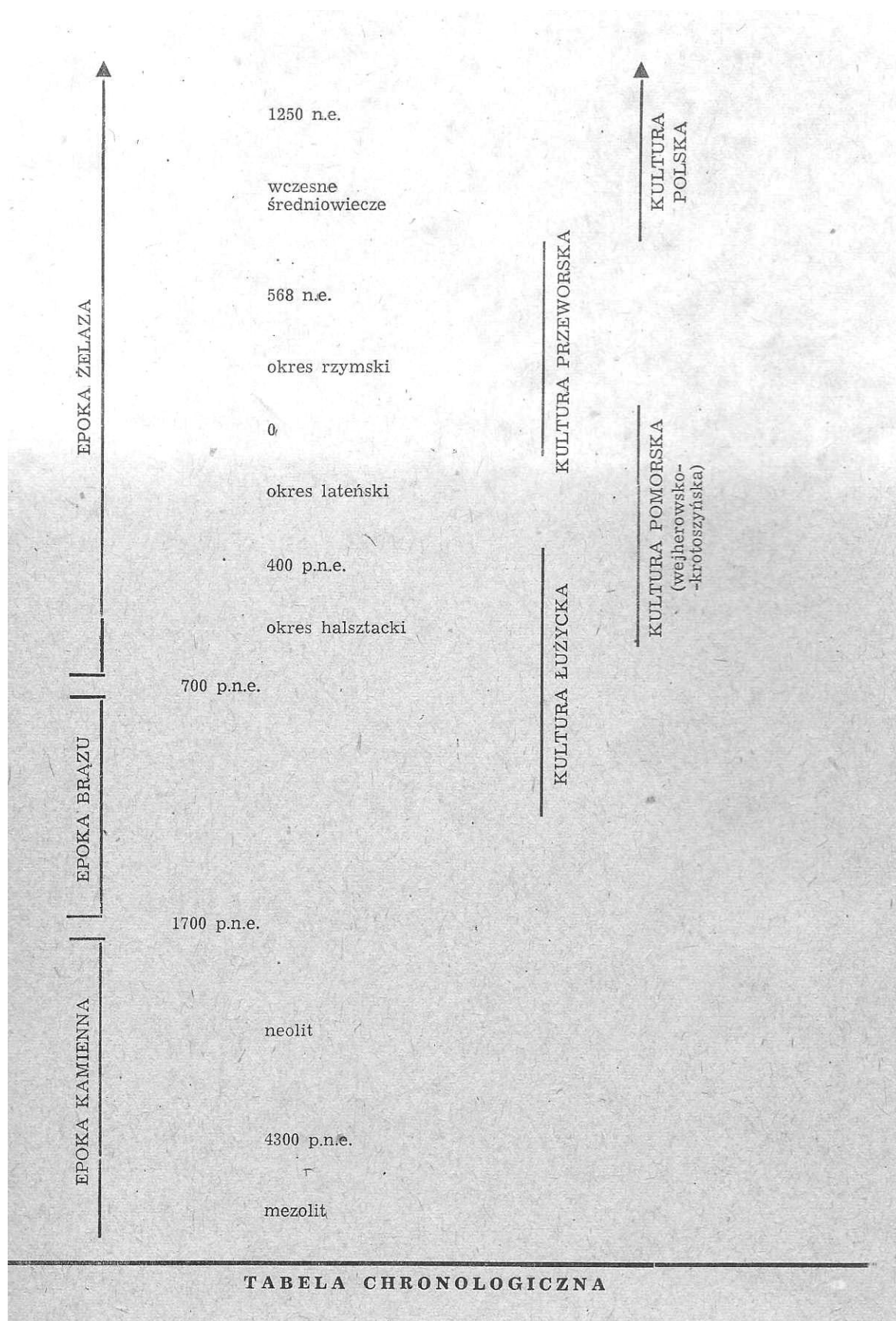

TABELA CHRONOLOGICZNA